

УДК 371.3:811.161.2:373.3

Компаній О. В.

ПОРОДЖЕННЯ ТЕКСТУ У ЗАСВОЄННІ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ ТЕКСТОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АСПЕКТІ МЕТОДИЧНОЇ ТА ПСИХОЛОГОЛІНГВІСТИЧНОЇ НАУКИ

У статті розглядаються питання породження тексту у процесі навчання школярів текстотворенню. Автором проаналізовано тлумачення терміну "текстотворення", розглянуто психолінгвістичні і методичні підходи породження тексту, запропоновано модель створення тексту молодшими школярами.

Ключові слова: текстотворення, породження тексту, психолінгвістичні і методичні підходи, моделі, молодші школярі.

Постановка проблеми. Економічні зміни в країні, активізація політичних дискусій зумовлюють потребу виховувати інтелектуально розвинену особистість, здатну насамперед грамотно, аргументовано та переконливо доводити власну думку. Тому перед школою постає завдання не тільки подати необхідні знання з різних галузей науки, а й на їх основі розвинути особистість школяра, виховати культуру зв'язного мовлення. При загальному зростанні інтересу до цієї проблеми малодослідженим методичним питанням залишається формування в учнів умінь зв'язано створювати тексти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психолого-педагогічний аспект цього питання розкриваються в працях Н. Болотнової, М. Доблаєва, М. Жинкіна, І. Зимньої, О. Леонтьєва, О. Лурії, З. Тураєвої та ін. Незважаючи на велику кількість праць, існують прогалини щодо аналізу структурних особливостей породження тексту в процесі текстотворення молодших школярів.

Мета статті. У пропонованій науковій розвідці ми акцентуємо увагу на породженні тексту у засвоєнні школярами текстотворчої діяльності української мови.

Результати теоретичного дослідження. Одним із завдань сучасної програми початкової школи є формування у молодших школярів ключових компетентностей, серед яких дослідники І. Варнавська, І. Гудзик, Л. Мацько, М. Пентилюк, Л. Скуратівський виокремлюють комунікативну. У структурі цієї компетентності центральне місце належить текстотворчій, що проявляється, за визначенням Л. Кратасюк, в уміннях будувати тексти різних типів, стилів і жанрів [6, с. 20]. З точки зору комунікативної стилістики, текстотворення трактується як первинна текстова діяльність, спрямована на породження тексту як цілого мовленнєвого повідомлення [1, с. 261].

У психолінгвістиці висувається гіпотеза, що сутність процесу породження тексту полягає в переході від думки до слова. Таке розуміння було запропоноване Л. Виготським. На думку вченого, процес породження – це не "одягання" думки в слово, не вираження думки в слові, а здійснення її самої у слові. Як правило, він проходить кілька етапів: спочатку виникає мотив, який породжує яку-небудь думку, потім вона оформляється, опосередковується у внутрішньому слові, у значеннях слів і, нарешті, в самих словах. Зазначене можна представити схематично: мотив – думка – внутрішня мова – значення слів – слова. З приводу цього вчений писав: "У живій драмі мовленнєвого мислення рух іде від мотиву, що породжує якусь думку, до оформлення самої думки, до опосередкування її у внутрішньому слові, після чого – в значеннях зовнішніх слів і, нарешті, в словах" [2, с. 375-381]. Підкреслимо, що Л. Виготський не пропонував формалізовану модель породження мовлення, він тільки запропонував загальні психологічні принципи.

Подальші погляди Л. Виготського лягли в основу досліджень О. Лурії, який шлях від думки до тексту "1) починається з мотиву і загального задуму (який на початку відомий суб'єкту у найзагальніших рисах), 2) проходить через стадію внутрішнього мовлення, яка, очевидно, спирається на схеми семантичного запису з її потенціальними зв'язками, 3) призводить до формування глибинно-синтаксичної структури, а згодом 4) розгортається у зовнішнє висловлювання (текст), яке спирається на поверхнево-синтаксичну структуру" [9, с. 38].

Особливий внесок у зазначену проблему зробив О. Леонтьєв. Він стверджував, що процес продукування тексту необхідно розглядати як складну, поетапно формовану дію. На перше місце вчений ставив внутрішнє програмування, в основі якого лежить образ, що має особистісний зміст; на друге – граматико-семантичну реалізацію, котра передбачала переведення програми на об'єктивний код, лінійний розподіл кодових одиниць, оформлення елементів граматичними і синтаксичними характеристиками; на третє – моторне програмування; на четверте – реалізацію [8].

Отже, ґрунтуючись на тому, що структура будь-якої моделі повинна мати як мінімум чотири рівні, О. Леонтьєв виділяє такі основні етапи процесу породження тексту: мотивація, задум, програмування і реалізація задуму.

Досліджуючи цей процес, М. Жинкін виділяє: механізм програмування; механізм, що пов'язаний з переходом від плану програми до граматичної структури речення; механізм, спрямований на пошук потрібного слова; механізм вибору звуків мовлення і переходу від моторної програми до її звукового наповнення; механізм, котрий забезпечує реальне здійснення звучання мови [3].

І. Зимняя вважає, що перераховані механізми становлять загальний механізм породження висловлювання, котрий у розвиненому стані являє поетапну (фазну) структуру, що відповідає основним етапам мовленнєвої діяльності. Виходячи з цього, дослідниця виділяє всього три фази (етапи) породження і дає їм відповідні назви: перша – спонукально-мотиваційна, друга – аналітико-синтетична, третя – виконавча, а також виділяє наступні рівні породження мовлення: спонукальний, смислоутворювальний, формулюючий і реалізуючий [4, с. 77].

У першій фазі породження мовлення (спонукальний рівень), поряд з мотивом і наміром, виникає загальний задум висловлювання, що реалізується на наступних етапах.

Друга фаза (смислоутворювальний і формулюючий рівень) включає в себе вибір і організацію засобів та способів здійснення мовленнєвих дій, що в цілому являє собою процес програмування і внутрішню мовну організацію (лексичну, артикуляційну, граматичну) [4, с. 78]. Саме на цій фазі у внутрішній промові створюється "мовленнєва установка", яка викликає збудження відповідних мовленнєвих стереотипів: слухо-звукових і мовнорухових при породженні усного повідомлення та зорово-графічних і рукомоторних при породженні письмового повідомлення.

На третій фазі – реалізації – відбуваються процеси артикуляції та інтонування для переказування та написання творів.

На базі досліджень М. Жинкіна, Л. Виготського, А. Лурії та інших в області породження мовлення О. Кубрякова розробила модель, котра передбачає мотив, задум, формування думки, оформлення та розвиток думки за рахунок мовних знаків, організацію цих знаків у зовнішнє мовленнєве висловлювання [7, с. 21-81.].

Таким чином, у роботах учених основні етапи породження тексту збігаються, різницю становить термінологія та деталі моделі.

На сучасному етапі методисти (М. Вашуленко, М. Пентилюк) процес породження тексту характеризують етапами орієнтування, планування, реалізації, контролю. Розглянемо їх стисло.

Орієнтування побудови тексту являє собою інтелектуально-пізнавальну діяльність з осмислення ситуації спілкування і предмета мовлення. На цій фазі, з точки зору В. Глухова, у автора тексту виникає бажання, потреба розповісти про якісь події, довести своє твердження, описати суттєві ознаки явищ дійсності, які він сприймає. З огляду на певну мету і ситуацію мовлення, викристалізовується намір: про що скажу (напишу), як, з якою метою.

Для послідовного передавання думки про предмет необхідно вичленити його ознаки в їх взаємозв'язках; визначити, які з них головні, підпорядкувати їм другорядні, що уточнюють, пояснюють думку. З цією метою автор обмірковує попередній план розгортання думки. Визначає, з чого розпочне текст, у якій послідовності розкриє його тему, потім обдумує висновки і кінцівку. Цей план спочатку схематичний, не розгорнутий у деталях. У ході побудови висловлювання він уточнюється, змінюється.

На етапі реалізації мовець передає складну залежність ознак предмета і думки відповідними мовними засобами. Виклад має бути виразним, чітким, щоб той, хто слухає або читає, міг одержати точне уявлення про предмет розмови.

На останок автор удосконалює текст (етап контролю).

Ураховуючи вищезазначені моделі, у дослідженні виділимо такі етапи створення тексту молодшими школярами: 1) мотив (потреби, інтереси, що спонукають до текстотворення); 2) формування головного змісту тексту; 3) добір фактичного матеріалу (внутрішнє програмування) (вибір типу, жанру, стилю, мовних засобів, визначення послідовності викладу (складання плану)); 4) реалізація висловлювання (перехід внутрішнього мовлення у зовнішнє, тобто звукове або графічне оформлення висловлювання (створення тексту у зовнішньому мовленні (усному або писемному) відповідно до орфоепічних норм, орфографічних і пунктуаційних норм); 5) контроль (знаходження помилок, виправлення).

Наголосимо, що ми намагалися продемонструвати модель породження тексту з позиції текстотворення, тому етапи, їх зміст збігаються з поглядами вчених.

Процес породження тексту молодших школярів на уроках можна змодельовати схемою, оскільки схематичне уявлення процесу породження тексту дозволить "з боку побачити весь процес, усвідомлюючи його в термінах і поняттях, доступних цілеспрямованому формуванню" [4, с.81] (рис. 1).

Отже, створення тексту молодшими школярами починається з мотиву, тобто причини, потреби, інтересів, що спонукають до діяльності. І. Зимняя відмічає, "якщо в процесі навчання учень не відчуває потреби говорити/писати, то це не створить готовність, ... ускладнить створення мовної установки і актуалізацію мовних засобів. Якщо учень не має чіткого комунікативного наміру, він не зможе здійснити адекватне ситуації спілкування смислове членування фрази. Іншими словами, він, не регулюючи спілкування, і не здійснює його" [5, с. 82].

Рис. 1. Модель породження тексту молодшими школярами

Зауважимо, що на цьому етапі діти ознайомлюються з тим, про що будуть писати та переказувати. Продовжується породження тексту з формулювання головного змісту, тобто передбачається сприймання, осмислення та формулювання теми й основної думки, прогнозування загального змісту відповідно до теми. Важливу роль відіграє добір фактичного матеріалу, що реалізується у внутрішньому мовленні, котре відбувається без участі органів мовлення, тобто обмірковування (Б. Ананьєв, Б. Баєв, Л. Виготський, О. Лурія, О. Соколов). На цьому етапі під час створення письмових текстів школярі обдумують тему (що слід сказати, які слова використати відповідно до типу, жанру і стилю, як побудувати речення для цієї розповіді), складають план. У ході переказування – осмислюють тему й основну думку, підбирають мовні засоби (або застосовують авторські, або використовують свої для стислого переказування), створюють план та ін.

Реалізація програми текстотворення передбачає перехід внутрішнього мовлення в зовнішнє, тобто від думки до слова на основі звукового або графічного оформлення. Іншими словами – це відтворення готових текстів, тобто власне переказування і складання творів.

Закінчується породження тексту молодшими школярами редагуванням.

На основі представленої моделі, як правило, складають два види текстів – за допомогою переказування і власні. Однак деякі дослідники вважають, що у породженні цих висловлювань є незначні відмінності. Так, порівняльний аналіз процесів первинного (власні твори) і вторинного тексту (переказ) був проведений А. Новиковим і Н. Сунцовою. Дослідниками була запропонована концептуальна модель породження вторинного тексту. У моделях процес породження тексту представляється як деякі послідовні операції, для початку виконання яких потрібний "пусковий механізм" [10]. Для породження первинного тексту таким механізмом є задум. У разі породження вторинного тексту аналогом такого механізму являється тема тексту, яка є "утворенням, що виникає в мисленні у результаті розуміння тексту і максимально згорнутий його зміст" [10, с. 158]. Основна властивість теми конкретного тексту, як відмічають автори дослідження, полягає у тому, що вона "завжди може бути розгорнута в тексті, який буде в тому або іншому ступені близьким до оригіналу. Міра близькості буде тим більшою, чим точніше виділена тема" [10, с. 159].

Разом із тим, на породження вторинних текстів впливають процеси сприймання і розуміння. Створення первинного тексту спонукається внутрішнім особистим інтересом; побудова вторинного пов'язана із зовнішніми обставинами, тому можливості творчого самовираження автора обмежені.

Висновки та перспективи подальших досліджень. З вищезазначеного можна констатувати, що породження тексту представляє собою мисленнево-мовленневу діяльність школяра, тому має всі риси та складові діяльності: мотив, реалізацію, контроль тощо. Елементарне уявлення про основні етапи породження тексту допоможе вчителю зрозуміти, у якій ланці порушується процес формування і формулювання думки у школяра, попросити його свідомо проконтролювати своє висловлювання, точно вказуючи зону помилки.

У перспективі планується розглянути механізми, що забезпечують текстотворення, з урахуванням здобутків сучасної психолінгвістики.

Використані джерела

1. Болотнова Н. С. Коммуникативная стилистика текста / Н. С. Болотнова. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 384 с.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский // Избранные психологические исследования / Л. С. Выготский. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1956. – С. 39-385.
3. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации / Н. И. Жинкин. – М. : Наука, 1982. – 159 с.
4. Зимняя И. А. Психология обучения иностранному языку в школе / И. А. Зимняя. – М. : Просвещение, 1991. – 222 с.
5. Зимняя И. А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке / И. А. Зимняя. – М. : Просвещение, 1978. – 159 с.
6. Кратасюк Л. М. Інтерактивні методи в навчанні учнів 5-6 класів створювати тексти різних типів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Кратасюк Людмила Миколаївна. – К., 2011. – 265 с.
7. Кубрякова Е. С. Модели порождения речи и главные отличительные особенности речепорождающего процесса / Е. С. Кубрякова // Человеческий фактор в языке : Язык и порождение речи. – М. : Наука, 1991. – С. 21-81.
8. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1999. – 287 с.
9. Лурия А. Р. Основные проблемы нейролингвистики / А. Р. Лурия. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1975. – 253 с.
10. Новиков А. И. Концептуальная модель порождения вторичного текста / А. И. Новиков, Н. Л. Сунцова // Обработка текста и когнитивные технологии. – 1999. – №3. – С. 158-166.

Компанію О. В.

**BEGETTING OF TEXT IN MASTERING THE TEXT-CREATING ACTIVITY
FOR PRIMARY SCHOOL PUPILS IN ASPECTS
OF PSYCHOLINGUISTIC AND METHODOLOGICAL SCIENCES**

In the article the author accents on the begetting of text in mastering the text-creating activity for primary school pupils. The author considers different views about the definition of "text-creating", analyses the psycholinguistic and methodical approaches to the begetting of text. It was clarified that L. Vygotskyi didn't propose the formalized model of begetting of speech, but he only proposed the general psychological principles. These views were a base for psycholinguistic researchers I. Zymniaia, M. Zhynkin, O. Leontiev, O. Luriia, O. Kubriakova etc. Each of them proposed own model of begetting of text, in which the stages are identical, but the terminology and details are different. At present stage the methodists characterize the process of the begetting of text with the help of stages of orientation, planning, realization, control.

Given the above models, O. Kompaniy identifies the following stages of text-creating for primary school pupils: 1) motives (needs, interests that prompt for text-creating); 2) forming the key contents of text (perception, understanding and formulation the theme and its main idea, prediction of the common contents accordingly to the theme); 3) choosing the facts (choice of the type, genre, style, language, sequence of presentation, making a plan); 4) realization of expression (transition from internal speech to external speech, that is the audio or graphic design of expression (creation the text with oral or writing speech according to the orthoepy norms of spelling and punctuation rules); 5) control (finding out the mistakes, correction). The researcher proposes her view in the shape of scheme.

Key words: *text-creating, begetting of text, psycholinguistic and methodical approaches, models, primary school pupils.*

Стаття надійшла до редакції 11.11.2015 р.